

РОЗДІЛ 8 ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.112.2:821.112.2:82'0

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.48.37>

СЕРЕДОВИЩЕ, КОМУНІКАТИВНИЙ РЕЖИМ І СТИЛЬ У СТРУКТУРІ ВІКТОРІАНСЬКОГО ДИСКУРСУ

ENVIRONMENT, COMMUNICATIVE MODE AND STYLE IN THE STRUCTURE OF VICTORIAN DISCOURSE

Левіщенко М.С.,

orcid.org/0000-0002-9678-6575

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов № 3

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Статтю присвячено дослідженню вікторіанського дискурсу як історично, лінгвістично й соціокультурно зумовленого різновиду комунікативної практики. В роботі визначається комплексне розуміння дискурсу XIX століття з урахуванням не лише його мовних ознак, а й соціокультурних умов, моделей культурної взаємодії та стильової організації ситуацій спілкування. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування триєдиної моделі опису вікторіанського дискурсу, що базується на взаємодії середовища, режиму та стилю спілкування, а також визначення специфіки реалізації цих параметрів та характеристик у британській комунікативній культурі XIX століття. Методологічну основу складають положення історичної прагматики, дискурс-аналізу, соціолінгвістики, лінгвокультурології та теорії ввічливості; використано описовий, контекстуальний, прагмалінгвістичний і дискурсивно-інтерпретаційний методи. У роботі деталізовано зміст понять середовище спілкування, режим спілкування та стиль спілкування як взаємопов'язаних параметрів та ознак дискурсивної організації текстів. Встановлено, що середовище визначає історичні, соціальні, культурні та ситуативні умови комунікації; режим регулює характер взаємодії, соціальну дистанцію, ступінь кооперативності, статусно-рольові відносини та допустимі способи викриття комунікативних намірів; стиль забезпечує мовне оформлення цих параметрів через вибір релевантних лексичних, граматичних, прагматичних і жанрово-стилістичних засобів. Особливу увагу приділено феноменам ввічливості, непрямоті, соціальної дистанції, гендерно маркованої комунікативної поведінки, регістру, жанру та ідіостилу. Обґрунтовано, що вікторіанська комунікативна практика формувалася під впливом складної системи соціальної ієрархії, моральних норм, гендерних ролей, уявлень про автономію особистості та правил належної поведінки вікторіанців. Наукова новизна дослідження полягає в систематизації параметрів та характеристик вікторіанського дискурсу в межах єдиної моделі середовище-режим-стиль, що дає змогу розглядати його як єдину систему історично специфічних комунікативних характеристик. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання запропонованої моделі під час подальшого аналізу художніх, епістолярних, публіцистичних та інших текстів вікторіанських авторів, а також у дослідженнях історичної прагматики англійської мови та міжкультурної комунікації. Перспективу подальших розвідок становить виявлення конкретних мовних ознак кожного з виокремлених параметрів на матеріалі англійських текстів XIX століття.

Ключові слова: вікторіанський дискурс, історична прагматика, комунікативне середовище, режим спілкування, стиль спілкування, соціальна дистанція, ввічливість, англійська мова XIX століття.

The article is devoted to the study of Victorian discourse as a historically, linguistically, and socioculturally determined type of communicative practice. The study provides a comprehensive understanding of nineteenth-century discourse, taking into account not only its linguistic features but also the sociocultural conditions, models of cultural interaction, and stylistic organization of communicative situations. The aim of the research is to provide a theoretical foundation for a tripartite model of Victorian discourse based on the interaction of communicative environment, communicative mode, and communication style, as well as to identify the specific ways in which these parameters and characteristics are realized within British communicative culture of the nineteenth century. The methodological framework is based on the principles of historical pragmatics, discourse analysis, sociolinguistics, linguocultural studies, and politeness theory. The study employs descriptive, contextual, pragmalinguistic, and discourse-interpretive methods. The article elaborates on the concepts of communicative environment, communicative mode, and communication style as interrelated parameters and characteristics of discourse organization in texts. It is established that the communicative environment determines the historical, social, cultural, and situational conditions of communication; the communicative mode regulates the nature of interaction, social distance, degree of cooperativeness, status and role relations, and acceptable ways of revealing communicative intentions; while communication style provides the linguistic realization of these parameters through the selection of relevant lexical, grammatical, pragmatic, and genre-stylistic means. Particular attention is paid to the phenomena of politeness, indirectness, social distance, gender-marked communicative behavior, register, genre, and idiolect. It is substantiated that Victorian communicative practices were shaped by a complex system of social hierarchy, moral norms,

gender roles, ideas of individual autonomy, and conventions of appropriate behavior characteristic of Victorian society. The scientific novelty of the research lies in systematizing the parameters and characteristics of Victorian discourse within an integrated environment–mode–style model, which makes it possible to view it as a unified system of historically specific communicative characteristics. The practical significance of the findings lies in the possibility of applying the proposed model to further analyses of literary, epistolary, journalistic, and other texts by Victorian authors, as well as to studies of the historical pragmatics of English and intercultural communication. Further research may focus on identifying specific linguistic features of each of the proposed parameters based on English-language texts of the nineteenth century.

Key words: Victorian discourse, historical pragmatics, communicative environment, mode of communication, communication style, social distance, politeness, nineteenth-century English.

Постановка проблеми. Дискурс утворює багато вимірів: у прагмалінгвістиці він постає як інтерактивна діяльність учасників спілкування, націлена на встановлення та підтримання контакту, здійснення емоційного обміну інформацією, взаємний вплив інтерлокуторів, поєднання комунікативних стратегій і тактик, що динамічно змінюються в процесі взаємодії, та їхнє вербальне й невербальне вдосконалення у практиці спілкування. Розвиток історичної прагматики був значною мірою зумовлений переходом до розуміння мови як діяльності, де соціальні та культурні чинники відіграють визначальну роль у формуванні мовленнєвої поведінки [2]. Дискурс розглядається не як постійна сукупність мовних одиниць, а як активний процес конструювання та інтерпретації значень у конкретному соціальному й культурному значенні. Важливим моментом дискурсивної взаємодії є визначення комунікативних кроків у єдності їх експліцитного та імпліцитного змісту, що дає змогу враховувати не лише безпосередньо висловлену інформацію, а й приховані цілі, соціальні ролі, очікування та пресупозиції учасників комунікації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вікторіанський дискурс цікавив й цікавить науковців через ті великі зміни та інновації, що їх зазнала Англія за цей короткий період (Dodd, Hobsbaum, Meanz). Вікторіанський дискурс, який визначав цю добу, сяє своїми відмінними та складними структурами, починаючи від моральних імперативів поваги та етичної чистоти до інтелектуального потрясіння, викликаного теорією еволюції Дарвіна. Ці ідеї пронизували всі аспекти вікторіанського життя, формуючи його літературу, мистецтво, політику, соціальні структури та мову.

Постановка завдання. Особливого значення набуває процес дослідження вікторіанського дискурсу, оскільки мовленнєва поведінка представників британського суспільства XIX століття була тісно пов'язана з тогочасною системою соціальної системи, нормами поведінки та уявленнями про необхідну форму міжособистісної взаємодії. Джефрі Ліч, досліджуючи історичну динаміку англійської ввічливості, наголошує на суттєвих змінах у співвідношенні соціальної дистанції, ста-

туса та комунікативної поведінки: у XIX столітті відбувалося поступове послаблення вертикального виміру соціальної дистанції, водночас посилювалося значення принципу такту, пов'язаного з правом особи на індивідуалізацію та самовизначення [10]. Це положення є особливо важливим для характеристики вікторіанської комунікації, оскільки дозволяє розглядати мовленнєві стратегії не окремо, а в безпосередньому зв'язку із соціальними відносинами, статусом комунікантів та історично сформованими нормами поведінки.

Виклад основного матеріалу. Дослідження багатьох авторів присвячені саме англійській ввічливості XIX століття. Дослідники пов'язують розвиток конвенційної непрямоти та стратегій негативної ввічливості з формуванням нового розуміння індивідуальності в англійському суспільстві XIX століття [4]. Отже, непряме висловлення прохання, уникнення категоричності, використання модальних засобів, пом'якшувальних конструкцій та інших засобів дистанціювання можуть розглядатися не лише як формальні мовні характеристики, а як прагматичні механізми регулювання міжособистісних відносин. Саме тому комунікативний режим вікторіанської доби доцільно визначати через систему соціально зумовлених обмежень і можливостей, які регулювали вибір мовленнєвих стратегій та тактик.

Водночас, як підкреслює Л. Брінтон у своїх дослідженнях історичної прагматики англійської мови, вікторіанський дискурс необхідно розглядати з урахуванням його соціального та культурного контексту, причому письмовий дискурс також становить повноцінний об'єкт прагматичного аналізу, оскільки мовленнєві акти реалізуються в конкретних соціокультурних умовах [2]. Це особливо важливо для вікторіанського матеріалу, значна частина якого представлена різноманітними жанрами. Відтак аналіз вікторіанського дискурсу передбачає розуміння не лише лінгвістичної структури висловлення, а й жанру, комунікативної ситуації, соціальних ролей комунікантів та характеру їхніх взаємин.

Вікторіанський дискурс доцільно досліджувати як складну багаторівневу систему, у якій взаємодіють комунікативне середовище, режим соці-

альної взаємодії та стиль мовленнєвої поведінки. Комунікативне середовище визначає соціокультурні умови створення й розуміння висловлень; комунікативний режим встановлює характер взаємодії, ступінь дистанції та допустимі способи реалізації комунікативних намірів; стиль, своєю чергою, показує конкретні вербальні й невербальні засоби реалізації цих намірів. У цьому аспекті слушним є необхідність розглядати історичну прагматику у взаємозв'язку з регістром, жанром і стилем, оскільки саме ці параметри дають змогу простежити варіативність комунікативної поведінки в різних типах дискурсу [3].

Триєдність середовища, комунікативного режиму та стилю становить продуктивну основу для дослідження вікторіанського дискурсу. Їхня взаємодія зумовлює вибір комунікативних стратегій і тактик, характер реалізації ввічливості, способи вираження соціальної дистанції, співвідношення експліцитного та імпліцитного змісту, а також специфіку вербального оформлення міжособистісної взаємодії. Такий комплексний підхід дозволяє простежити, яким чином соціокультурні норми вікторіанської доби перевтілюються в конкретні мовленнєві практики та як через ці практики відтворюються й водночас конструюються соціальні відносини.

Середовище спілкування безпосередньо пов'язане з поняттям комунікативного простору, що охоплює часові, просторові, соціальні та культурні параметри взаємодії. У прагмалінгвістичній перспективі комунікативне середовище не обмежується актуальним місцем здійснення комунікації, а включає ширший комплекс соціокультурних чинників, які визначають характер мовленнєвої поведінки учасників. Отже, середовище спілкування можна трактувати як сукупність історично, соціально й культурно зумовлених умов, у межах яких формуються комунікативні стратегії, визначається характер взаємодії адресанта й адресата та інтерпретується зміст висловлення.

Режим спілкування можна визначити як особливий модус взаємодії комунікантів, який регулює характер їхніх відносин, ступінь соціальної та психологічної дистанції, рівень кооперативності, а також способи реалізації комунікативних намірів. Режим взаємодії може видозмінюватися від максимально формального та дистанційованого до неформального й кооперативного, від симетричної комунікації до взаємодії, що ґрунтується на виразній статусній асиметрії. У цьому контексті суттєвого значення набуває концепція ввічливості відповідно до якої мовленнєвий вибір значною мірою визначається прагненням регулювати соціальні

відносини між співрозмовниками, зокрема їхню дистанцію, автономію та взаємні права [10].

Для вікторіанського дискурсу режим спілкування має особливе значення, оскільки соціальні норми та моделі взаємодії змінюються разом із суспільством. Саме XIX століття було періодом істотних змін у британських уявленнях про індивідуальність, самоконтроль і особисту автономію. Ці соціокультурні трансформації сприяли розвитку негативної ввічливості та конвенційної непрямості [4]. Отже, режим спілкування не може розглядатися виключно як формальна характеристика діалогу: він відображає історично сформовані розуміння про допустиму дистанцію, соціальні ролі, права особистості та способи регулювання міжособистісної взаємодії.

Стиль спілкування вікторіанського дискурсу характеризує конкретні способи мовного оформлення комунікативної поведінки, який пов'язаний із соціальною сферою, жанром, регістром, комунікативною метою й типом адресата. У широкому розумінні стиль визначається сукупністю мовних засобів, які систематично використовуються в певному типі комунікативної ситуації та відповідають її функціональним вимогам [3]. У цьому сенсі стиль спілкування можна розглядати як своєрідний механізм реалізації соціальних і прагматичних параметрів комунікації на мовному рівні.

У межах вікторіанського дискурсу взаємодія середовища, режиму та стилю спілкування набуває особливої виразності. Вікторіанське суспільство характеризувалося складною системою соціальних ієрархій, гендерних ролей, моральних норм та моделей поведінки, які безпосередньо впливали на комунікативну практику. Дж. Ліч показує, що в англійській мові протягом XVII–XIX століть відбувалися зміни у співвідношенні соціальної дистанції та статусної ієрархії: традиційно сильний вертикальний вимір поступово послаблювався, тоді як значення принципу такту, пов'язаного з автономією та правом особи на самовизначення, зростало [10]. Це дозволяє розглядати вікторіанську комунікацію як простір взаємодії між усталеними ієрархічними моделями та новими уявленнями про індивідуальність.

Таким чином, середовище, режим і стиль спілкування становлять взаємопов'язану систему параметрів вікторіанського дискурсу. Середовище визначає соціокультурні та ситуативні умови комунікації; режим регулює характер взаємодії між учасниками, ступінь дистанції, кооперативності та статусної асиметрії; стиль забезпечує конкретне мовне втілення відповідних комунікативних стратегій і тактик. Їхня взаємодія проявляється у виборі форм звертання,

способів вираження прохань, незгоди, оцінки та емоцій, засобів пом'якшення висловлення, непрямості й імпліцитності. Саме комплексний аналіз цих трьох параметрів дає змогу реконструювати специфіку вікторіанської комунікативної поведінки та виявити, яким чином соціокультурні норми XIX століття реалізуються у конкретних мовленнєвих практиках.

У прагматичному аналізі розрізняють більш прямі та категоричні способи мовлення і більш непрямі, пом'якшені та дистанційовані способи реалізації комунікативного наміру. У ранніх гендерно орієнтованих дослідженнях R. Lakoff повернула увагу до особливостей жіночого мовлення, серед яких виокремлювалися модальні конструкції, питання-перепитування, пом'якшувальні засоби, інтенсифікатори, апроксиматори та підвищена увага до норм ввічливості [9]. Водночас сучасні дослідження застерігають від прямого отождолення певного стилю мовлення з біологічною статтю мовця. Особливості жіночого та чоловічого мовлення значною мірою залежать від конкретної комунікативної ситуації, соціальної ролі та прагматичної мети, а не лише від гендерної належності [7]. Тому стилістичні характеристики доцільніше розглядати як соціально та ситуативно зумовлені ресурси комунікації.

Досліджуючи стиль спілкування, необхідно враховувати також категорію мовленнєвої особистості та її індивідуальний спосіб використання мовних ресурсів. У сучасній англійській лінгвістиці індивідуальні особливості мовлення можуть бути описані через поняття *idiolect* та *style*, які пов'язані з характерним для конкретного мовця вибором мовних засобів, комунікативних стратегій і способів організації висловлення. Водночас ідіолект та стиль не є тотожними поняттями: ідіолект охоплює сукупність мовних особливостей, властивих конкретному індивіду, тоді як стиль передбачає варіативний вибір мовних ресурсів залежно від ситуації, адресата та комунікативної мети. У цьому аспекті концепція *style-shifting*, розроблена в соціолінгвістичних дослідженнях Мовці систематично змінюють спосіб мовлення залежно від соціального контексту, ступеня формальності та характеру взаємодії [8].

Важливим для характеристики стилю вікторіанського дискурсу є також поняття регістру. Регістр розглядається як різновид мовлення, пов'язаний із певною ситуацією використання мови, наголошуючи на системному зв'язку між лінгвістичними характеристиками тексту та контекстом його функціонування [1]. Отже, стиль не можна зводити лише до набору мовних засо-

бів: він формується в результаті взаємодії комунікативної ситуації, соціальних ролей учасників, жанрової специфіки, ступеня формальності та прагматичної мети. Саме тому один і той самий мовець у Вікторіанську епоху міг використовувати різні стилістичні моделі залежно від конкретного комунікативного середовища.

Доцільно розрізняти персонально орієнтовані та інституційно зумовлені типи дискурсивної взаємодії. У персонально орієнтованій комунікації вікторіанський мовець постає передусім як індивідуальна особистість із власними поглядами, емоціями, цінностями та комунікативними стратегіями; в інституційній комунікації його мовленнєва поведінка значною мірою визначалася соціальною роллю та нормами відповідного інституту. Такий поділ є продуктивним для історико-прагматичного аналізу, оскільки дає змогу встановити, якою мірою мовленнєві особливості зумовлені індивідуальними характеристиками комуніканта, а якою соціальними нормами та інституційним контекстом.

Застосування принципів типологізації дискурсу в триєдності середовища, режиму та стилю спілкування дає змогу комплексно дослідити специфіку вікторіанського дискурсу. У запропонованій моделі середовище визначає ширший англійський соціокультурний простір XIX століття; режим відображає специфічну систему соціальних норм, моделей взаємодії, статусних відносин та комунікативних очікувань, характерних для вікторіанської доби; стиль репрезентує конкретні мовні й дискурсивні засоби, за допомогою яких ці соціокультурні та прагматичні параметри реалізуються в тексті. Відповідно, вікторіанський дискурс можна розглядати як складний дискурсивний феномен, у якому загальне англійське комунікативне середовище поєднується зі специфічним вікторіанським комунікативним режимом та відповідними стильовими й жанровими моделями.

Висновки. Соціокультурне середовище, лінгвокультурний режим і функціонально-стильова організація вікторіанського дискурсу утворюють взаємопов'язану систему основних параметрів. Їхня взаємодія виявляється у виборі форм звертання, способів вираження прохання, наказу, незгоди та оцінки, засобів реалізації ввічливості й непрямості, способів маркування соціальної дистанції, а також у використанні вербальних і невербальних засобів комунікації. Це дозволяє розглядати вікторіанський дискурс не лише як сукупність текстів певного історичного періоду, а як специфічну систему комунікативних практик, в якій соціальні норми та культурні цінності епохи отримують конкретне мовне втілення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Biber D., Conrad S. Register, Genre, and Style. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 344 p.
2. Brinton L. J. Pragmatics in the History of English. Cambridge : Cambridge University Press, 2023. 270 p.
3. Brinton L. J. Discourse: Register, Genre, and Style. *Pragmatics in the History of English*. Cambridge : Cambridge University Press, 2023. P. 185–214.
4. Culpeper J., Demmen J. Nineteenth-century English politeness: Negative politeness, conventional indirect requests and the rise of the individual self. *Journal of Historical Pragmatics*. 2011. Vol. 12. No. 1–2. P. 49–81.
5. Dodd F. Englishness and the national culture / ed. by David Boswell and Jessica Evans, *Representing the Nation: A Reader. Histories, heritage and museums*. London; New York: Hauppauge, 1999. P. 87–103.
6. Hobsbaum E. Mass-producing traditions: Europe, 1870-1914 / ed. by D.Boswell and J.Evans *Representing the Nation: A Reader. Histories, heritage and museums*. London; New York: Hauppauge, 1999. 567 p.
7. Holmes J. Women, Men and Politeness. London; New York : Longman, 1995. 254 p.
8. Labov W. Sociolinguistic Patterns. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1972. 344 p.
9. Lakoff R. Language and Woman's Place. New York : Harper & Row, 1975. 83 p.
10. Leech G. N. The Pragmatics of Politeness. Oxford : Oxford University Press, 2014. 368 p.
11. Meantz S. The History of Private Life: An Overview. URL: http://www.digitalhistory.uh.edu/historyonline/private_life.cfm. (дата звернення: 05.08.26).

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 31.08.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.09.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026